

Escut de Gregori Burgues Safortesa. 1418
Fons Arxiu del Palau de Requesens. Codi 1508. Caixa 135. ANC

EL CASTELL DE VALLMOLL

UNA VISIÓ HISTÒRICA I ARQUEOLÒGICA

Entre el maig i l'octubre de 2011 es va portar a terme una intervenció arqueològica al Castell de Vallmoll que va servir, en la mesura de les possibilitats, per documentar l'estructura urbanística del monument i la seva evolució històrica ja que els rebaixos arqueològics al subsol es limitaren a la cota més moderna de les restes de paviments o nivells de circulació, sense prioritzar l'exhauriment total de l'estratigrafia arqueològica.

La intervenció va afectar la totalitat del Castell, tant pel que fa a la planta baixa com als pisos superiors. Les troballes de materials ceràmics es van dipositar als magatzems del Museu de Valls, on van ser revisades, reconstruïdes i inventariades. Van destacar les sèries de ceràmica vidriada, tant per la gran qualitat com per la varietat: pisa vidriada en verd manganès, tallers de pisa blava i daurada valenciana, pisa daurada catalana, pisa blava barcelonina i catalana i, en molt

menor mesura, altres tallers més recents. Tot plegat ens ofería una destacada cronologia que abraçava des del segle XIV fins al segle XVIII, principalment.

A partir d'aquests resultats, la investigació arqueològica va mostrar una seqüència històrica del Castell que presenta una ocupació real, amb llargues i regulades estades de les diferents famílies baronials.

Maria Ester Fabra Salvat

Castell de Vallmoll després de la seva restauració. Fotografia: © Carles Cubos, 2021 >

Joan Antoni de Boixadors i de Pinós, darrer baró de Vallmoll del segle XVII. Làmina del llibre de Gerhard von Franckenau: Biblioteca Hispania Histórico-Genealogica–Heraldica (1724)

Les famílies baronials

Els llinatges que es van succeir a la baronia de Vallmoll entre el segle XV i finals del segle XIX corresponen als cognoms Burgues, Montpalau, Boixadors i Rocabertí.

Els Burgues van arribar a ser la família més poderosa i una de les més riques i influents de Mallorca entre mitjans del segle XV i mitjans del segle XVI. Gràcies a les estratègies de la seva política matrimonial, van teixir aliances amb les principals famílies mallorquines i catalanes, la qual cosa incrementà el seu poder i patrimoni. Descendents de Catalunya, havien arribat a Mallorca durant el segle XIII, on exerciren activitats mercantils (galeres). Augmentaren la seva fortuna invertint en terres a Catalunya, on eren senyors de Gavà i Viladecans. Els contactes amb la Corona catalana i els ajuts econòmics dispensats en la seva expansió per la Mediterrània els permeteren incrementar el seu poder. Finalment, la seva aposta decidida per la branca castellana dels Trastàmara va culminar amb una important ascensió social.

El 16 de novembre de 1408, Gregori Burgues Çafortesa va comprar la baronia de Vallmoll a la seva titular, Elionor de Cervelló, per 20.000 florins, equivalents a 11.000 lliures mallorquines. Aquesta venda va ser tutoritzada per Guerau Alemany de Cervelló, l'antic propietari de la baronia, i condicionada al vistiplau dels seus nebots, germans de Ricard de Mur. Gregori Burgues va fer efectiva la compra amb diversos pagaments que es devien allargar uns anys, atès que el 1410 abonà a Elionor de Cervelló 3.727 florins i 10 sous, quantitat que ella va cedir al seu espòs, Antoni de Luna, amb la finalitat d'acabar de pagar el seu dot.

La baronia constava de multitud de terres, encapçalades pel castell i lloc de Vallmoll; el lloc de Bellavista; la quadra de Torrelles; el lloc de Nulles i el seu castell; el lloc de Casafort; la cavalleria de Cohors, dins de Valls; la quadra del Molí d'en Busquets, a Vilabella; Puigpelat, i la quadra de Vilardida. Així mateix, s'hi afegí el lloc de Bràfim, en mans del bisbe de Barcelona, mitjançant compra, el 21 de novembre de 1421, per 25.000 sous barcelonesos. La importància geogràfica i estratègica de la baronia ve donada pel fet que era un dels pocs senyorius laics existents a la vegueria de Tarragona, una zona on la major part del territori, un 92%, es trobava sota la jurisdicció eclesiàstica.

La neta de Gregori Burgues i hereva de la baronia, Francisca Burgues i Salvà, va entroncar per matrimoni amb Berenguer de Montpalau, membre de la noblesa catalana i conseller d'Alfons el Magnànim, que l'havia nomenat cavaller i diputat del General de Catalunya. Les fonts històriques el consideren el veritable constructor del Castell o, si més no, el responsable de la seva reconstrucció i ampliació. Els Montpalau van emparentar amb les influents famílies dels Recasens i dels Llor, però, en extingir-se per manca de descendència, una branca secundària dels Burgues de Mallorca van ser nomenats hereus. La darrera representant d'aquesta família, Isabel de Pax i Burgues es va casar l'any 1576 amb Bernat de Boixadors i d'Erill, comte de Savallà.

L'etapa de la família Boixadors és la més destacada pel que fa a l'ocupació del Castell, que va guanyar en prestigi social i polític. Els Boixadors combinen les seves estades a les residències rurals amb altres a ciutat, especialment a Barcelona. La Guerra dels Segadors va afectar el tarannà polític de la família en els dos sentits. Francesc de Boixadors i Rocabertí va tenir un cert protagonisme fins a la seva mort, l'any 1643, arrencat dins del bàndol català que desafia la política del comte duc d'Olivares, mentre que el seu germà Joan fou lleial a Felip IV. Aquesta dualitat de lleialtats es repetirà posteriorment, durant la Guerra de Successió, amb dos personatges també antagònics: Joan Antoni de Boixadors i de Pinós, baró i hereu del comtat de Peralada, fou un fervorós austriacista que s'exilià acompanyant l'arxiduc Carles, mentre que el seu hereu, Bernat Antoni de Boixadors i Sureda de Sant Martí, va fer carrera a la cort de Felip V i va ser nomenat ambaixador d'Espanya a Portugal.

En ambdós casos aquestes divergències comportaren greus problemes patrimonials a la família, com la confiscació dels seus béns, que passaren de mans segons el vaivé de la situació política, però que finalment van poder recuperar. Així mateix, creiem que

l'exili de Joan Antoni de Boixadors i de Pinós també va representar una ruptura pel que fa a l'ocupació del Castell. Ja no apareixen assentaments en els registres parroquials (el darrer és de 1700) ni se'ls anomena en els àmbits socials i econòmics de la noblesa tarragonina a diferència de segles anteriors. A partir d'aquests moments el Castell de Vallmoll entra en una lenta i progressiva decadència de la qual no es recupera.

L'any 1801 mor el darrer baró de la família Boixadors, Ferran Felip Basil de Rocabertí-Boixadors i Chaves-Mesia. Amb l'extinció de la línia directa dels Boixadors, els Rocabertí-Dameto integren la baronia en el seu ja important i abundant patrimoni. Els darrers Rocabertí estaven molt vinculats a Mallorca i, encara que establiren la seva residència a Peralada, eren molt habituals les seves estades a l'illa. Molt allunyats de Vallmoll, la baronia entrà en un context jurídic problemàtic que la dugué a la desaparició. El Castell es trobava en ple procés de decadència i acollia uns usos ben diferents als residencials (torre de comunicacions durant les carlinades de 1874 o dipòsit d'aigua per al poble), uns usos que anaren esborrant la seva antiga esplendor. Tot plegat fins arribar a formar part d'un dels nombrosos lots del patrimoni de la darrera baronesa, Joana Adelaida de Rocabertí-Dameto i de Veri, que els hereus es van vendre l'any 1922.

El castell com a eina d'exhibició del poder

El nivell de vida de les famílies nobiliàries catalanes era elevat i feien grans ostentacions de riquesa. Un noble, a començaments del segle XVII, necessitava una renda anual nominal d'un 2.000 lliures per poder viure d'acord amb el seu estatus i condició, encara que pocs assolien aquesta renda. Els fills cabalers rebien patrimonis en metàl·lic un xic rònecs per mantenir la seva posició, per la qual cosa era fonamental obtenir algun nomenament eclesiàstic o fer un casament avantatjós. Es tracta d'un món endogàmic format per unes poques famílies que s'entrellaçaven per aliances, i la baronia de Vallmoll no n'és l'excepció. Així mateix, era un mitjà a través del qual es captaven noves oportunitats: contactes amb el poder polític, càrrecs, recursos i concentracions de rendes. L'ostentació, l'aparença i l'acostament al poder reial eren fonamentals per moure's dins d'aquest estament.

Per tot plegat, era important trobar un o una contraent amb una dotació econòmica adient a les disponibilitats i expectatives de la família. Aquesta endogàmia té uns destacats exponents a Vallmoll amb les esposalles dels cosins germans Francesc de Rocabertí de Pau de Bellera i Boixadors i Maria de Boixadors i de Pax. El primer és fill de Maria de Boixadors i d'Erill, i la segona, filla de Bernat de Boixadors i d'Erill (comte de Savallà) i d'Isabel de Pax i Burgues (baronessa de Vallmoll). Posteriorment, aquestes dues famílies s'anaren entrellaçant amb altres matrimonis, com el de Joan de Boixadors i de Pax, hereu del comtat de Savallà i de la baronia de Vallmoll, que es va casar amb la seva cosina Elisabet de Rocabertí i de Pax, o el seu fill, Joan de Boixadors i de Rocabertí, que ho feu amb Escarmonda de Rocabertí Safortesa (germana del comte de Peralada), o de la filla d'aquest matrimoni, Teresa de Boixadors i de Rocabertí, que es va casar amb el seu cosí, Martí Jofre I de Rocabertí i Safortesa (vescomte de Rocabertí). Aquests múltiples enllaços en diverses generacions de Boixadors i Rocabertí va fer que, a la pràctica, se'ls arribés a considerar membres d'un mateix llinatge. No és estrany, doncs, que en arribar al segle XVIII el comte de Savallà i baró de Vallmoll acabés sent l'hereu del comtat de Peralada.

El Castell Palau de Vallmoll, més enllà del seu ús residencial, és la representació material del poder polític i econòmic de la família nobiliària. Elements com el pati central; la gran escala monumental; els amplis espais de representació com la sala i la sala noble; el treball decoratiu, tant en pedra com en guixeries de portes i d'amplis finestrals biferats o triforats amb festejadors, i la presència de llars de foc monumentals o de latrines (localitzades o documentades) contribueixen a crear aquesta impressió. Altres elements com la ceràmica o els paviments ceràmics també són vàlids per bastir aquesta imatge pública. Així mateix, es conserven inventaris de béns elaborats a la mort dels barons en què es detallen objectes de plata, catifes, corinatges, pal·lis, rellotges, retaules, canelobres, reliquiàries, robes de vestir de luxe, objectes del tocador i joies. També hi apareixen esclaus, animals i armes ofensives i defensives que fan pensar en l'existència d'un petit exèrcit o guarnició que era propietat del senyor de Vallmoll.

Rajoles de pisa valenciana, del segle XV, procedents del castell de Vallmoll. Fotografia: © Samuel Burguete

Pati del castell de Vallmoll. Fotografia: Josep Salvany i Blanch, 1919
© Biblioteca de Catalunya. Fons fotogràfic Salvany

Pati del castell, després de la seva restauració.
© Fotografia: Josep M Rovira, 2021

Organització i estructura

L'edifici se situa a la part més alta del poble. Té una forma quadrangular de 28 x 37 m amb dues torres adossades, una de les quals, la més important, correspon a la torre sobirana, amb unes dimensions de 7 x 4,5 m. Completen l'estructura un important fossat protector i els murs atalussats als costats nord i oest.

Alguns documents de l'època de la família dels Montpalau (mitjans del segle XV- primera meitat del segle XVI) deixen entreveure l'existència de dos patis, a més d'un altre espai plantat de tarongers. També s'hi esmenten la torre sobirana o d'homenatge, la sala noble amb el celler i magatzems inferiors, la muralla nord i est i la torre lateral oest. La zona oest del Castell i el primer pis de la zona nord devien estar destinats, principalment, a estances del servei, mentre que el segon pis de la zona nord, a l'altura del pis de la sala noble o gòtica, es destinava a les estances privades dels barons i ocupaven tota l'ala nord del Castell, on Gaspar Benet de Montpalau situà les seves habitacions familiars. Aquesta part es va anomenar “obra nova”.

Hi ha un pati interior amb una superfície de 626,18 m² que originàriament estava envoltat de construccions a diferents nivells. Així mateix, s'ha localitzat el principi d'un túnel o fresquera, a la qual s'accedia des de la planta baixa, situada sota la sala noble. Dins de la torre oest trobem, a diferents nivells, cambres i un pastador. A la part baixa de la mateixa torre hi havia una cambra amb sitja

i presó. Durant les excavacions aquesta sitja es va trobar reblerta i es va interpretar com una cisterna d'emmagatzematge d'aigua. De planta rectangular i amb una fondària d'uns cinc metres, ocupa tota la superfície interior de l'estança. S'hi accedia per una obertura superior quadrada centrada dins de l'espai de la torre i recolzada sobre l'espina de la volta de maons.

La muralla nord es va datar entre els segles XV i XVI, i ressegueix les línies ja dissenyades en una etapa anterior. En aquells moments la porta d'accés al Castell se situava en aquest pany de muralla, ubicada a la part central del mur. Aquesta porta va quedar inutilitzada durant unes grans reformes que es van portar a terme entre finals del segle XVI i inicis del XVII i amb la construcció del fossat, de set metres de fondària en relació amb el nivell de la porta. Aquesta reforma renaixentista va canviar la fisonomia del castell gòtic per acostar-lo més al que entenem per un palau. La identitat del mestre d'obres que va portar a terme tota aquesta transformació s'adjudica a Pere Blai (1553-1621). Hi ha evidències que van més enllà dels paral·lelismes de l'estil arquitectònic que podem apreciar en el Castell de Torredembarra, obra fefaent de Blai.

Els germans Pere i Joan Blai van residir a Vallmoll durant un temps, per la qual cosa les obres d'aquesta remodelació s'haurien dut a terme entre el 1582 i 1619. En aquest sentit, l'any 1646 l'enginyer i militar francès Sébastien de Pontault de Beaulieu

aixecà un plànol de Vallmoll on es distingeix i es representa clarament la part reformada del Castell. D'altra banda, Adolf Florensa, en la seva investigació sobre Pere Blai, assenyala que Blai va substituir Bernat Cassany en la construcció de la capella del Santíssim Sagrament de la Catedral de Tarragona quan aquest va morir el 1584, i que en aquells moments Blai residia a Vallmoll. Finalment, l'arquitecte vallenc Cèsar Martinell, que va treballar en la catalogació de monuments per a l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1914, va redactar la fitxa d'inventari del Castell, acompanyada de fotografies i dibuixos, i en aquesta fitxa s'esmenta Pere Blai com a autor de la façana sud del Castell, una autoria que Martinell reitera en articles posteriors.

Ocupant tota la cara nord del pati interior, es va construir una gran escalinata que connectava el pati amb el primer pis, on se situava la planta noble. Les grans dimensions d'aquest element el convertia en l'atractiu més important i majestuós del pati. A principis del segle XX encara se'n mantenia l'estructura, tot i que molt degradada. Va ser retratada el 1919 i Cèsar Martinell la va dibuixar quan va catalogar el Castell. En un moment indeterminat del segle XX, l'estructura va col·lapsar i es va ensorrar, però durant les excavacions de 2011, sota dels enderrocs d'aquest sector, va aparèixer una part del primer tram d'escaleres. Aquest element es considera fruit de les reformes de finals del segle XVI i inicis del segle XVII.

La sala noble, també anomenada sala gòtica, feia funcions de representació social. Tenia forma rectangular, amb una superfície original aproximada de 157 m². Des d'aquesta sala es podia accedir a les ales nord i est, i garantia una visió perfecta sobre el pati principal. Així mateix, des de la sala es podia accedir a la torre d'homenatge. Aquestes dimensions originals foren transformades posteriorment, entre els segles XVII i XVIII, i l'estança es va reduir a la meitat de la seva dimensió original. Es creu que la modificació va ser necessària per problemes estructurals o d'esfondrament d'alguna de les estructures de la part est de la sala que, en lloc de ser reparada, es va inutilitzar i es va convertir en un espai exterior.

La sala fou ennoblida i ornamentada amb finestral, una xemeneia i fustes nobles. L'excavació de 2011 va confirmar que el sostre era una coberta plana sustentada per una línia de bigues de fusta sobre mènsules i que la seva alçada devia ser de 6,50 m. També es van identificar tres finestres de grans dimensions i de caràcter senyorial associades a aquesta època. Dues de les finestres es conserven incompletes i només una manté bona part de la seva fisonomia, que és similar a la localitzada a la torre sobirana: exteriorment definida per un arc conopial carreuat i brancals també de carreus. Totalment espoliada, ha perdut els corresponents festejadors.

Façana del castell de Vallmoll i masies adjacents. © Fotografia: Pere Català Roca. 1947. Fons FOTO-PIC (Arxiu Pere Català). Arxiu Nacional de Catalunya. ANCI-1236

Aspecte actual de la sala del primer pis de la torre de l'homenatge

Els potents nivells d'enderrocs de la zona van fer que es trobés una gran quantitat de fragments de rajoles vidriades. Les més nombroses corresponen a una pisa estannífera decorada amb motius d'ossos dels tallers de Manises-Paterna. Aquest motiu decoratiu de la ceràmica valenciana correspon a un entrecreuat de cintes blanques amb expansions circulars foradades en els vèrtexs. La seva cronologia se situa al darrer terç del segle XV. Es considera que podria haver constituït el paviment originari de la sala noble i, per la seva abundant presència en els enderrocs, també podria haver estat l'enrajolat de les dependències privades de l'ala nord.

Hi ha un segon enrajolat que es va poder documentar *in situ* en el lllindar de la porta de comunicació entre la sala noble i l'edifici de l'oratori. En aquest lloc va aparèixer una combinació d'enrajolat format per una pisa estannífera catalana decorada en blanc i fons blau combinada amb alfardons hexagonals allargats de terracuita. Presenta el motiu de volutes afrontades a un motiu central transversal arboriforme i, com a motius secundaris, hi apareixen perfils de fulles. Aquest tipus de rajola es va datar al segle XVI, datació matisada posteriorment per J. Llorens, que la situa a mitjans d'aquest mateix segle.

La torre sobirana o torre d'homenatge és de planta quadrangular. Mostra murs amb parament de maçoneria feta amb encofrat, sense una disposició massa regular i enlluït amb morter de calç. Únicament les cantonades exteriors es defineixen amb carreuat regular de pedra. L'esmentada torre presenta quatre nivells.

A la planta baixa i soterrani, tant de la torre com de la sala noble, hi trobem el rebost, el celler i dos grans cups de vi dividits per una paret mitgera (un per al vi blanc i l'altre per al vi negre). Els cups tenen una forma rectangular, amb parets de maçoneria i folrades amb grans rajoles quadrangulars sense vidriar. A aquesta planta baixa s'hi accedia a peu pla des d'un portal de l'exterior, però també hi devia haver una comunicació interna, des del primer pis, a través d'una escala de caragol. Rebost i celler es comunicaven per una porta d'arc rebaixat que es va obrir rebentant el mur de tancament sud de la torre.

A un lateral, s'obre una gran estança que devia servir per a l'emmagatzematge i on es va identificar un important lot d'alfàbies amb dues marques de gerrer impreses a sota del coll datables entre els segles XIV i XV. Al primer pis de la torre encara es conserven les restes d'un finestral gòtic de grans dimensions localitzat a la paret nord i que originàriament presentava una rica decoració, amb dos festejadors interiors. Aquesta sala comunicava directament amb la sala noble i des d'aquesta (atenent la documentació històrica) s'accedia a les estances familiars del baró. És evident que tota l'estructura arquitectònica del Castell ha sofert un important espoli pel que fa a l'escultura decorativa. Han desaparegut parts de portes o portes senceres, i traseries dels finestrals amb els seus festejadors. Malgrat això, l'excavació va recuperar algunes elements de pedra, marbre i guix que ens són d'utilitat per reconèixer el tipus d'ornamentacions que s'utilitzaren per vestir el Castell, amb l'objectiu d'acostar-lo a l'esperit d'un palau.

Sala noble o gòtica, actualment

El parament de taula: mostres de luxe i refinament

Malgrat que la bibliografia històrica existent, basada en fonts documentals, situa els orígens del Castell de Vallmoll durant el segle XII, les dades arqueològiques obtingudes fins ara no permeten confirmar aquest supòsit.

La ceràmica més antiga identificada data del segle XIV, encara que durant les excavacions es van portar a terme sondejos que van descobrir restes constructives medievals que s'interpretaren com a anteriors a aquest segle. Més enllà d'aquestes restes, cal considerar que els edificis que conformen actualment el Castell són més tardans i corresponen a un projecte iniciat a mitjans del segle XV, amb un procés constructiu lent i progressiu dividit en diverses fases que es va anar desenvolupant fins a la primera meitat del segle XVII i al qual es van introduir reformes que van anar canviant les traces tardogòtiques amb les quals s'havia iniciat.

Les dimensions de la fortificació i la important despesa econòmica associada a la seva construcció comportaren que no fos una obra unitària i que s'intercalessin períodes constructius i interrupcions. Aquest fet, però, no va suposar que la família baronial no pogués ocupar el Castell i residir en les zones ja construïdes.

La fase tardogòtica sembla que no es va arribar a acabar i va quedar superada pel nou estil arquitectònic renaixentista, que atorga al Castell l'actual fisonomia. Així, es configuraren els elements defensius, el perímetre i els edificis de tot el conjunt adoptant les grans dimensions i la traça del castell-palau que avui es conserva.

Vista exterior de la torre de l'homenatge, en l'actualitat

Culleres d'aliatge de coure, procedents del castell de Vallmoll. Fotografia: © Samuel Burguete.

A finals del segle XVII i durant el segle XVIII, les obres que s'hi feren van consistir essencialment en reparacions o adaptacions d'estances ja existents. És evident que el Castell inicià una lenta decadència amb l'entrada del segle XVIII, i que la família baronial ja no l'utilitzava com a habitatge i potser ni tan sols el visitava. Només hem localitzat una referència documental d'obres al Castell per part de Ferran Felip Basil de Rocabertí-Boixadors i Chaves-Mesia, però es tracta d'unes millores poc acurades en la fàbrica.

Al segle XIX correspon la incorporació al Castell d'elements defensius vinculats a les guerres carlines. Cal tenir en compte que el 10 d'agost de 1872 les tropes carlines entraren a Vallmoll i que el Castell fou ocupat. Aquest va ser el seu darrer ús i, a partir d'aquell moment, la construcció entrà en un procés d'abandonament i esfondrament que va fer que es perdés el record de la seva anterior grandesa. ■